

BLAŽ LUKAN

V središču, na robu in visoko nad obema

(Dramaturški model Flisarjeve tragikomedije
Enajsti planet)

1.

Enajsti planet je igra, ki verjame v skupnost. Vendar to vero izraža na specifičen, flisarjevski način. To ni (v kermavnerjevskem smislu) paleolitsko občestvo, naveza socialno realističnega ali sentimentalno humanističnega tipa oziroma ritualno mističnih dramaturških izpeljav, kakršne že najdemo v zgodovini slovenske dramatike (njene starejše predhodnice so morda drame, kot na primer Čufarjevi *Ščurki*, pa Majcnova *Apokalipsa*, Leskovčeva *Dva bregova* ipd., v novejši slovenski drami zagotovo Šeligova *Svatba* in Jančarjev *Halstat*), temveč je njen svet neolitski. Pravzaprav tudi tega že presega in se iz modernih družbenih razmerij premika v simulirane postmoderne relacije, prehajajoče v polje virtualnega. Prvič je drugačna sociologija te skupnosti, s tem pa tudi jezik njenih oseb, drugič pa se igra razlikuje od svojih prednic v odnosu do utopije. Če poenostavim, Flisarju ne gre več za socialno ali ideološko utopijo, temveč ta transcendira v metafiziko oziroma, točneje, v nekakšen science-fiction z metafizičnimi dimenzijami. Ne gre ji torej za vpeljavo odrešitve v socialnem ali ideološkem smislu, temveč za prehod, transfer na drugi planet, ki ima idealne, celo (novodobne) religiozne razsežnosti in kot tak ni več fizičen oziroma topičen, temveč brezsnoven in utopičen.

2.

Flisar torej z *Enajstim planetom* uvede mikrostrukturo, nekakšno celico, ki od daleč spominja na družino. Magdalena – mati, infantilni Pavel – sin in nasilni Peter (ali pater) – oče. To je skupnost zaradi interesov, katere kohezivni moment je pogodba, jasno in natančno formulirana pravila skupnosti, ki evocirajo še serijo nenapisanih, a samoumevnih maksim in zakonov. To je torej neke vrste moderna, rousseaujevska družba, urejena po načelu družbene pogodbe, čeprav se na trenutke zdi, da jo veže še neki višji princip. Ta je najprej njihova skupna preteklost, nato enotna situacija, v kateri se nahajajo, po vsej verjetnosti pa tudi skupna prihodnost, ki jih čaka. Njihova preteklost je psihiatrična

ustanova, od koder so pobegnili. Še zgodnejša preteklost (predpreteklost) je meščanska oziroma »bonkerska«, kakor jo Flisar dosledno imenuje v besedilu, se pravi preteklost navadnih, normalnih ljudi, ki pa so jo morali iz različnih, vendar podobno ekscesnih razlogov zapustiti. Če so bili nekoč v samem središču družbenega dogajanja, jih je psihiatrična bolnišnica spravila na njegov rob. Bolnišnica (norišnica) pomeni izolacijo, in to tako socialno kot eksistenčno, tako fizično kot fiziološko. Umaknjenost teh ustanov na robove mest, zamreženi prostori, prisilni jopiči, strog režim, fizični in kemični postopki pacifikacije ipd., vse to samo pogloblja zarezo med družbo in inštitucionalizirano duševno boleznijo.

Iz norišnice so trije svetopisemski junaki pobegnili nazaj v središče družbe. Vendar je to središče samo navidezno. Njihovo podstrešje (ali klet) je sicer v samem centru, vendar kljub temu na njegovem robu, vrhnjem oziroma spodnjem. Ne vključijo se spet v vsakdanje življenje družbe oziroma se vključijo vanj na specifičen, vnaprej zaznamovan način. Od bonkerskega sveta se klošarji razlikujejo že po zunanjih obeležjih, ki so znana in jih ne predstavljajo samo oblačila, temveč tudi drugi znaki negiranja oziroma neupoštevanja bonkerskih navad, kot na primer posebna govorica (žargon, frazeologija), telesna nehigiena, pomanjkljiva skrb za zdravje, ipd., razlikujejo pa se tudi po socialnih in eksistenčnih obeležjih: iz družbe so iztrgani, živijo v primitivnih socialnih skupnostih, kolektivih, ali pa odmaknjeno, samotno živijo od danes do jutri, njihova projekcija je po eni strani pragmatična in se realizira v prizadevanju za vsakdanje preživetje, po drugi strani pa je tudi filozofska ter se kaže v večji ali manjši težnji po konceptualizaciji in tematizaciji lastnega početja. Klošarska eksistenca je posebne vrste, klošar živi v tem trenutku, praviloma nima preteklosti, saj jo je pobrala amnezija, in ne prihodnosti, saj jo pobira življenje iz rok v usta oziroma skrb za vsakodnevno preživetje.

Kljub temu pa klošarji niso običajni berači, izgubljena in nebogljen bitja, temveč bolj ali manj angažirani individuumi s specifično socialno pozicijo. Ni klošarja brez nekakšnega angažmaja, odnosa do meščanov ali bonkerjev. V ta namen jih (nas) preklinjajo, se jim slinijo, pred njimi igrajo, jim pihajo na dušo ipd. – kar vse kaže na zavest o lastnem početju. Klošarstvo je oblika odnosa do sveta (klošar po duši je lahko tudi navzven povsem običajen bonker – seveda pa velja tudi obratno). Če (malo)meščan (klošarska kritika se v resnici nanaša predvsem na malomeščane oziroma na srednji sloj) praviloma nima odnosa do samega sebe in do svojega razreda (močno izražen, čeprav nereflektiran, zgolj refleksen odnos pa ima do klošarjev) in je njegova utopija praviloma praktične narave, je klošar drugačen: zaveda se svoje pozicije v družbi in svetu, ohranil je zavest o sebi in ima lastno idealno projekcijo. Ta je najprej usmerjena v možnosti, ki jih ima znotraj bonkerskega sveta (vrniti se v ta svet, popraviti se, poboljšati, ozdraveti, normalizirati se), je pa tudi utopija po sebi: klošarstvo samo spraviti do neke idealne pozicije oziroma situacije, neodvisne od bonkerske in idealne same zase.

3.

Klošarska skupnost je z bonkersko v povezavi, čeprav je vselej nekje na njenem robu; vendar jo za razliko od norišnice z njo družijo presečna množica, z njenim življenjem je ves čas prepletena. Naši trije klošarji so v tem kontekstu sicer nekoliko drugačni, čeprav imajo vse tipične značilnosti klošarske skupnosti. Veliko bolj od navadnih klošarjev, kakršne denimo srečujemo na Kongresnem ali Prešernovem trgu (klošarji spretno obvladujejo mitične bonkerske točke), so namreč avtorefleksivni. Izdelali so si sistem, po katerem delujejo, poleg družine so tudi prava družba v malem. Delujejo s pomočjo ustave, zakonov, pravil, ritualov in v tem so, kot pravijo, nekaj posebnega (njihovo znanje se skriva v knjigah, od katerih so nenavadno odvisni, kot kakšni Židje, ki prav tako predstavljajo zaprto skupnost). Njihovo gibalno je po eni strani želja po vrnitvi v bonkerski svet, po drugi strani pa utopija enajstega planeta.

Vendar je želja po vrnitvi v bonkerski svet dvoumna. Ne gre toliko za socialni povratek, za ponoven vstop v socialno igro, za željo po ponovnem prehodu na socialno lestvico oziroma vrnitvi v socialno hierarhijo. Bolj jim gre za praktično olajšanje vsakdanjega življenja, za komoditeto in užitke, ki jih to prinaša, za nekakšno ugodje samo po sebi, nevezano na socialni boj. Klošarjenje je težko, bonkerstvo je (na videz) lažje. Hkrati pa so naši klošarji tudi kritični, njihova filozofija je kritična filozofija, z močnim etičnim angažmajem in vizijo rešitve. Njihovo skupnost določa nekakšen kantovski kategorični imperativ, in ta kljub angažmaju navzven pomeni močno povezovalno silo, ki jih utemeljuje tudi navznoter. Naši klošarji so klošarji po bistvu, čeprav jih neprestano dajejo skomine in skušnjave.

In če je želja naših klošarjev po ponovnem soočenju z bonkerskim svetom samo nekakšen ostanek ali spomin na preteklo življenje, ki ga je tja potisnilo tako njihovo bivanje v norišnici kot tudi trenutno klošarjenje, pa je želja po begu na drugo stran, ne nazaj, temveč čez in naprej, torej na enajsti planet, integralni del njihovega sveta. To je njihova transcendenca, vizija odrešitve, ki pa ni enoznačna, temveč razčlenjena in artikulirana, čeprav v resnici idealistična in fantastična. Enajsti planet je od bonkerske družbe, pa tudi od roba, na katerem živijo zdaj, popolnoma ločen, ima svoje lastno življenje, ki je z bonkerskim povezano samo po naključju. Z utopično željo po prehodu na enajsti planet je konec povezave klošarskega principa z bonkerskim, oba postaneta irelevantna, pomembna pa postane vera v neko novo življenje, v nekakšno klošarska nebesa. Če je njihovo klošarsko življenje eksistencialno, socialno, ekonomsko, pravnoformalno in tudi erotično dovolj strukturirano in na ta način avtonomno, je enajsti planet podoba idealnega bivanja kot takega, bivanja v absolutnem ontološkem smislu. Enajsti planet omogoča klošarjem stik s samim seboj, z lastno bitjo. Kot klošarji so namreč naši junaki vselej nekakšni antibonkerji, nebonkerji, bonkerji z napako, pa tudi kot absolutni klošarji s popolnoma avtohtono in avtonomno eksistenco se definirajo predvsem v odnosu do bonkerskega sveta. Ta se vselej zrcali na njih, na njihovi površini, kjer lahko

vidimo ostanke oziroma fragmente bonkerskega sveta, pa tudi skozi njih, kjer je njihovo delovanje predvsem sprevržena podoba, nekakšen negativ bonkerskega. Priti v sklad s seboj, najti enotnost, sestaviti lastno eksistenco z esenco – taka pa je njihova lastna, izvirna, absolutna projekcija, ki smo jo že na samem začetku imenovali utopija, rečemo pa ji lahko tudi sanje.

4.

Kljub natančnemu načrtu oziroma pripravam, ki jih vsak od naših treh klošarjev opravlja za prehod na enajsti planet, torej za beg iz tega sveta v utopičnega, ostajajo klošarji na tleh. Težko bi rekli, da ne verjamejo – celo verujejo – v rešitev, ki jih čaka na oddaljenem planetu, vendar je ta vera zaznamovana tudi z rahlim dvomom. V možnost, ki se jim ponuja, so sicer trdno prepričani, vendar se hkrati zavedajo, da je najvarneje ostati v območju vere oziroma sanj. Vsaka prebuditev oziroma izpolnitev je dokončna, po izpolnitvi se znajdeš pred praznino, ki jo je treba napolniti z novo akcijo, z novimi dejanji, ki zahtevajo dejavno voljo, ta pa je njihovi naravi tuja. Sanje o slastni krači so vrhunec klošarske vere; zgodba o beraču, ki postane za en dan kralj, se vselej konča tragično. Boljša oziroma resničnejša je še tako slabo narisana krača kakor slastno dišeča prava. Pravzaprav prava krača sploh ni več krača, objekt želje, temveč predmet, ki je svoje idealne lastnosti popolnoma izgubil in postane celo orodje agresije, morilsko orožje. Sanje se vselej uresničijo v groteskni formi, bi lahko rekli v Flisarjevem besednjaku. Te sanje torej zaznamuje svojevrstna dialektika: ko idealni predmet izgubi svoje idealne lastnosti, postane predmet kot tak, na ta način pa objekt manipulacije, pravzaprav ne-predmet; flisarjevska negacija negacije pa ne rodi nove kvalitete, temveč se z njo kvaliteta izrodi v nekvaliteto, v približek in ostanek brez vrednosti.

Utopijo naših treh klošarjev bi tako lahko imenovali zavestna utopija, utopija kot začasno sredstvo za preživetje, ki pa je kljub temu realno in učinkovito. Z bonkersko praktično utopijo nima ničesar skupnega, saj je še vedno nesnovna, in bonkerji je pravzaprav tudi ne morejo razumeti. V veri v enajsti planet je skrito tisto, kar lahko imenujemo klošarska sreča in ki jim je ne more vzeti nihče – pa četudi je kdaj prebral isto »sveto« knjigo oziroma četudi se s pomočjo mobitela prav tako pogovarja z skrivnostnimi neznanci.

5.

Utopijo rodi okrutna in neznosna vsakdanost oziroma sedanost. Klošarji se ne morejo zateči nikamor drugam. Preteklosti nimajo oziroma je ta težka, neprijetna, zreducirana v nekaj drobcev, praviloma mučnih in bolečih. To so bitja sedanosti, absolutnega prezenta, ki je dan samo otrokom, norcem in beračem. V tem sedanjiku ta bitja živijo na videz srečno, vendar so v resnici nestabilna. To so nestalni subjekti, ki jih formira situacija. Kljub formalnemu normativizmu, sproti klošarski filozofiji in nezavedni eksistencialistični etiki so labilni. Naši klošarji so sicer absolutni v svoji človečnosti, čisti v odnosu do lastnega

bistva, vendar begajoči, bežni, premaknjeni. Vsak od njih sicer ima specifične lastnosti oziroma enotno karakterno ali tipološko linijo, na katero pa se nato pripenja še množica drobnih rokavov, žepov, vedenjskih obrazcev in vzorcev, ki jih klošarji kakor vso pisano materialno šaro (kose oblačil, cule, vreče, embalažo ipd.) nosijo s seboj oziroma na svoji lastni eksistenčni površini.

Poglejmo si to trojko pobliže. Med njimi ni nobene ljubezni ali navezanosti: točneje, gre za občutek pripadnosti, ki pa je izpostavljen neprestanemu preverjanju, spraševanju, problematiziranju. Svojega medsebojnega odnosa ne idealizirajo, zato so ga formalno definirali. Njihov povezovalni člen je, kot rečeno, nekakšna pogodba, ki ima sicer izvirnega avtorja (Petra) in posamezne komentatorje (Magdaleno oziroma Pavla), vendar je njihova skupna last. Odnos med njimi bi lahko imenovali *formalno realističen*. Njegov sestavni del je tako skrb za drugega kot tudi (*foucaultevska*) skrb zase, tako altruizem kot egoizem, tako usmiljenje kot zatiranje. Njihova skupnost je sestavljena iz koščkov in je kot taka postmoderna kolektivni subjekt, ki lebdi v vmesnem prostoru med urbano sociologijo in lirično teleologijo. Odnosi med njimi so hkrati konkurenčni in kooperativni, in to tako na socialnem, ekonomskem in formalnem kot tudi erotičnem planu. Vsak od treh klošarjev je v tej skupnosti z določenim razlogom, čeprav jih je združila skupna usoda: pobeg iz norišnice. Drug drugega izpolnjujejo in drug na drugega so pravzaprav tudi obsojeni. Njihovi medsebojni odnosi so podobni bonkerskim, v njih gre za igrice dominacije, za merjenje moči, za pritegovanje in izrinjanje motečih členov zaradi divergentnih interesov ipd., vendar so kljub temu izvirni: utilitarna narava bonkerskih razmerij je tu transformirana, preimenovana v klošarsko filozofijo eksistence.

Usodno dramatično preizkušnjo tega sveta predstavlja Petrova bonkerska obleka. S tem ko se Peter preobleče v meščansko obleko, vdre v odmaknjeni in izolirani svet treh klošarjev (ta svet je tako nestalen, kot so nestalni sami: klošarji so nomadi, ki se selijo s podstrešja na podstrešje, iz kleti v klet in nimajo nobenega stalnega bivališča) bonkerski svet kot tak, s svojo površino (torej obleko) in s svojim bistvom (torej z vsem, kar lepa obleka simbolizira). Pri tem je enako pomembno to, zakaj Peter ukrade obleko (iz želje po poroki z Magdaleno in navideznem prestopu nazaj v bonkerski svet), kot tudi, kaj vdor obleke za njihov svet pomeni. S krajo obleke je v skupnosti treh klošarjev nenadoma izrečena razločna beseda o svetu, iz katerega so prišli in v katerega se ne morejo več vrniti. Zdaj morajo ponovno premisliti lastno eksistencialno pozicijo: Kdo so in kaj hočejo? ter: Ali se res želijo vrniti?

Ta želja je, kot smo že namignili, večplastna in ni enoznačna. To je spomin na nekdanje življenje, ki pa ni bilo nikoli idealno, morda samo v otroštvu oziroma v času dozorevanja, vse drugo je prekrito s temnimi sencami. Ključni ekscesni dogodek, ki je vsakogar od njih iztrgal iz bonkerskega sveta, je zatemnil njihovo predpreteklo življenje. Zato ga na neki način idealizirajo, hkrati ko ga zaničujejo in obsojajo. V njih se bijeta dve podobi bonkerskega sveta: tista, ki jo poznajo iz lastne udeležbe v njem, in ta, ki jo doživljajo zdaj, kot klošarji. V bistvu za

njih nekakšno normalno, običajno življenje ne obstaja več, ni jim več dano prebiti se do resničnega središča družbe in v njem polno zaživeti. (Peter zaman poskuša s poroko oziroma z obleko, ki vse to simbolizira.) Pri tem ne gre za to, da so s svojo preteklostjo zaznamovani, temveč da bonkerskega sveta, o katerem včasih sanjajo, v resnici nikjer ni. Ni čiste sreče, čistih užitkov, čistega bivanja, bonkerski svet ima v sebi neki aprioren manko, pomanjkljivost, zaradi katere ni sreča nikdar sreča, užitek nikdar užitek in bivanje nikdar bivanje. Vse v tem svetu ima svojo nedvoumno ceno. Pavel in Magdalena se tega zavedata, njune sanje o bonkerskem svetu pa pravzaprav sploh niso resnične sanje, temveč želje, in še manj od tega, sanjarije. Kljub temu pa obleka pomeni prvo preizkusno točko za njihovo skupnost oziroma za njeno trdnost.

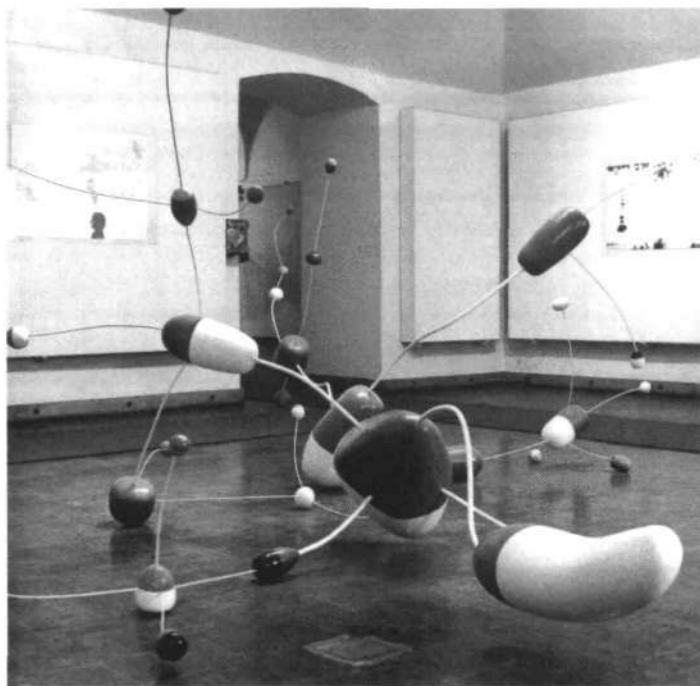
6.

Druga preizkušnja je vizija enajstega planeta. Zanimivo je, da do nje pride vsak zase, in to s pomočjo deliktnega dejanja, kraje knjige, za katero naj ostali ne bi vedeli. Na enajsti planet hoče vsak posamezno, v utopični želji po begu v vesolje se kaže njihova skrb zase. Vsak od njih je pripravljen izdati skupnost, projekcija (individualne) odrešitve je očitno močnejša od trenutne (kolektivne) situacije. Pri tem jih združi šele praktična okolščina: kakor razumejo pozive po telefonu, na oddaljeni planet ne morejo sami, temveč skupaj, v paru oziroma kar vsi trije naenkrat. Njihov individualizem lahko razumemo kot posledico bonkerske kontaminacije, lahko pa je avtohton, posledica njihove individualne ujetosti v premaknjene, patološke svetove. Utopija je namreč presežna želja, v kateri se klošarji realizirajo kot subjekti, kar je postopek, ki jim je bil do tega trenutka onemogočen. Morda je bilo do zdaj subjektivno samo njihovo ključno dejanje, ki je vsakega posebej pripeljalo v norišnico. Torej prepovedano, ekscesno, nenormalno, patološko dejanje, ki pa je vendarle bilo odraz njihove najgloblje osebnosti. Pred tem in po tem so bili samo del nekega kolektiva, najsi bo na robu ali v središču družbe. Želja po subjektivizaciji pa jih preganja in pripelje do pomisli na enajsti planet, na popolno ločitev od vsega. Zaradi te želje so vsi trije neprestano na preži, njihovi odnosi so napeti, v njih vrvi od prezenca, v dramskem tkivu kakor da bi utripal nekakšen goli živec, ki na trenutke deluje mučno, odbijajoče. Vendar navkljub želji njihovo življenje ne poteka brez avtentičnih navezav na skupnost. Njihova navezanost pa je ob že omenjenih navezavah mati – sin, moški – ženska, snubec – konkurent ipd. še bolj zapletena. To so ljudje iste provenience, ujeti v prisilnem zatočišču, ki jih druži skupna preteklost in skupna želja po izstopu. Druži jih odnos, ki ga ima do njih kot skupnosti svet bonkerjev, in druži jih povsem praktična usoda, ki jih po vsem sodeč – očitno se je tudi zavedajo – čaka: vrnitev v norišnico, popolna izolacija.

Njihova skupna objektivna projekcija je torej tragična: ker vedo, da so sanje neuresničljive in da lahko na enajsti planet pobegnejo samo s pomočjo narisane rakete, torej samo v iluziji (kar je sicer v njihovi filozofiji resničnejša rešitev od morebitne realne rakete, na katero nikdar ne bi šli), se vplivu bonkerskega

sveta ne bodo mogli nikdar izmakniti. Pa čeprav je norišnica na robu družbe, od nje odmaknjena in brez povezave z njo. Njihova usoda je rob, rob eksistence, družbe, zdravja, bivanja. Tam so sicer relativno na varnem, vendar v resnici odsotni, pravzaprav sami niso na robu, temveč so rob kot tak. V klošarjih (in norcih) se torej manifestira rob družbe, z njihovo pomočjo se družba uvija vase in se ogleduje v zrcalu, za katerim se razpira možnost novega, resničnejšega življenja. Vendar je narava bonkerjev taka, da ta rob izrinjajo iz lastnega sveta, z vsem mogočim zakrivajo zrcalo, ki se s pomočjo klošarjev postavlja prednje. In v tem so tragični.

Tragično za klošarje je tudi, da nimajo možnosti rešitve od zunaj. Pravzaprav je njihova edina rešitev v njihovem lastnem svetu, v avtorefleksivni inštitucionalizaciji tega sveta, v njegovi avtonomni poetizaciji. In tragično je, da klošarski svet v neprestanem navzkrižnem ognju lastnih želja, bonkerskih intervencij in neuresničljivih utopij le redkodkaj spozna lastno zadostnost, lastno srečo. Če po eni strani lahko rečemo, da so klošarji srečni v popolni identiteti s samim seboj, pa je po drugi strani najbolje, da jih sploh ni. Vse je odvisno od – klošarskega ali bonkerskega – pogleda oziroma od tega, ali gledamo nanje – z našega ali enajstega planeta ...

Ambient M-1

Jernač II